रवि शाक्य, इखाछेँ, यल

नेपाल भाषा
व
भाषा विज्ञान

डा. तेजरत्न कंसाकार

देगः ११
पिकाक देगः म्हिचा सफू
सफूया ह्मामा : पिकाक
ह्मापां : ने. सं. ११०२ बालाचःऱ्हे
थाकुथि : चामुन्द्रा प्रेस, यतखा
मू : ५।-

नेपालभाषाया...परिचय ❁ भाषा विज्ञान ❁ डा. तेजरत्न कंसाकार

नेपालभाषाया वर्ण विज्ञान
छगू परिचय

१. ह्लचखँ

थ्व च्वसु नेपालभाषाया वर्ण विज्ञान अथवा वर्ण व्यवस्थाया परिचय यानांलि विशेष याना: स्वंगू समस्यायात कया: व्याख्या याय्‌गु कुत: ख: । थ्व समस्या थुकथं ख: । (१) नेपालभाषाय् व्यतिरेकी ध्वनि अथवा माम्राख: व बाम्राख: ग्व:ग: दु, अले थुकिया वर्गीकरण गुगु कथं याय्‌गु; (२) ध्वनिया भिन्नता, अक्षर (syllable) अथवा शब्दया दुने ध्वनिया वितरण ग्व:गू प्रकारया दु; (३) ध्वनिया विश्लेषण व देवनागरी लिपिया विचय् छु संबन्ध दु, अथवा ध्वन्यात्मक आलेखन व लिपि (रोमन वा देवनागरी) गुलि फरक दु ?

२. वर्ण पद्धतिया छुं खँ

नेपालभाषाया वर्ण व्यवस्थाया विषय कया: व्याख्या याय् ह्लच: वर्ण विश्लेषण पद्धतिया छुं खँ स्पष्ट याय्‌गु आवश्यक खनेदु ।

२.१. ध्वनि विज्ञान व वर्ण विज्ञान

ध्वनि विज्ञानया क्षेत्र संपूर्ण भाषाया उच्चारण, संचारण व श्रावणक विषयया अध्ययन ख: । उच्चारणया दृष्टिकोणं ध्वनि, सूर, मात्रा, बलाघात, सूरलहर इत्यादि नं थुकी दुथ्या: । तर हरेक भाषाया विभिन्न वर्ण व्यवस्था अथवा आन्तरिक ध्वनिया संरचना दया च्वनी । ध्वनि विज्ञान स्वया: वर्ण विज्ञानया क्षेत्र सीमित जुइ, छाय्‌धा:सा व्यतिरेकी

ध्वनिया आधारय् हरेक भाषाया वर्ण व्यवस्था निर्धारण जुइ । ध्वन्यात्मक लिपि अथवा आलेखन प्यकुंला:गु [ ] ब्राकेट दुने व वार्णिक लिपि व्यथांगु / / दुने तयगु चलन दु ।

२.२. व्यतिरेक

वर्ण व्यवस्थाया मूल आधार व्यतिरेकी विश्लेषण खः । छुं भाषाया व्यतिरेकी वर्ण (अथवा ध्वनिग्राम) निर्धारण यायत व भाषाया व्यतिरेकी शब्द कया: स्वयगु आवश्यक जुइ । शब्द सूचिया उच्चारण याय्-बले ध्वनि व अर्थया भिन्नता खने दुसा थुकियात व्यतिरेकी धाइ । थया:गु उच्चारणय् छगू जक वर्णया भिन्नता जुलकि निगू शब्दया अर्थ नं फरक जुइ । छगू उदाहरण अंग्रेजी शब्दयात कया: स्वय् – अंग्रेजी भाषाय् / ल / व / र / निगू वर्ण निर्धारण जुइ, छायधा:सा थ्व भाषाया जोडा शब्द 'light-right', 'late-rate', 'lend-rend', 'look-rook', इत्यादि व्यतिरेकया प्रमाण खः । तर चिनीया व जापानी भाषाय् /ल/ व /र/ या व्यतिरेकी मदु । नेपालभाषाय् / ल / व /ह्ल/ या व्यतिरेकी दु गथेकि 'लाय् ह्लाय्', 'लुय्-ल्हुय्', 'लेय्–ल्हेय्', इत्यादि तर / र / व / ह्र / या व्यतिरेक दइमखु । अथेहे / व / व / य / नं नेपाल-भाषाया वर्ण खः, थ्व माआख / उ / व / इ / या भिन्नता मखु ।

२.३ संवर्णिक भिन्नता

संवर्णिक भिन्नता (Allophonic Variation) यात परि-पूरक वितरण (Complementary Distribution) नं धाइ । शब्द अथवा अक्षरया न्ह्यःने, बिचय् व ल्यूने वइगु ध्वनिया विभिन्न उच्चा-रण जुयाच्वनी । गथेकि अंग्रेजी अल्पप्राण व महाप्राण बाआखःया व्यतिरेक मदु तर / प, त, क / शब्दया न्ह्यःने वलकि महाप्राणया संकेत दु, बिचय् कम जुइ, ल्यूने महाप्राणया श्वास दइमखु । हानं 'lit' व 'till' या शब्दय् / ल / या उच्चारण फरक खनेदु । थ्व छगू परिपूरक

वितरण जक खः, गथेकि न्ह्यःने व ल्यूने वइगु / ल / थाय् हिलाबुला जुयाः उच्चारण गबले जुइ फइमखु। तर थ्व्सी भाषाया वर्ण व्यवस्था स्वयबले न्ह्यःने व ल्यूने वइगु / ल / परिपूरक वितरण मखु, व्यतिरेकी ध्वनिग्राम जुइ। उकिं छगू भाषाय् व्यतिरेकी ध्वनि निर्धारण जूसा मेगु भाषाय् संवर्णिक भिन्नता जक जुयाच्वनी।

२.४. वितरण

छगू भाषाय् गुगुं ध्वनि अप्वः मात्राय् प्रयोग जुइ अथवा छुं ध्वनिया संयुक्त छगू भाषाय् दुसा मेगु भाषाय् मदया च्वनी। अंग्रेजी शब्द स्वयबले sk-, sp-, sl-, sm- इत्यादिया संयुक्त यक्व दु तर छगू अक्षरया दुने tk-, pk-, bt-, bn-, dl- इ० गबलें वइमखु। नेपालभाषाय् बाग्राखः निगःया संयुक्त जूसा c+w अथवा c+y जक संभव दु, pl-, sl-, sn- इ० गनं मवः। हानं, अक्षरया ल्यूने बाग्राखः वय्फु गथेकि [भुत्. ली], [पस्. लय्] इ० तर शब्दया ल्यूने आगन्तुक शब्द बाहेक बाग्राखः च्वनी मखु। उकिं हरेक भाषाया वितरण व्यवस्था फरक-फरक जुइ, थ्व भाषा संरचनाया विशेषता खः।

३. नेपालभाषाया वर्ण व्यवस्था

नेपालभाषाया सम्पूर्ण व्यतिरेकी ध्वनि कयाः क्वय् बियातइगु कथं वर्गीकरण जुइ। थ्व फुक्क ध्वनि क्रमवध्द व्यतिरेकया आधारय् निर्धारण जूगु खः, छगू निगू न्यूनतम युग्म (minimal pair) व्यतिरेकया आधारय् मखु। थज्याःगु ध्वनि कीसं वर्ण अथवा आन्तरिक ध्वनिग्राम नामकरण यानांलि हाल प्रचलित येँय् नवाइगु नेपालभाषायात छगू स्तरीय भाषिका नाला कया च्वना। थ्व भाषिकाया ध्वनि प्रवृति यलय् व ख्वपय् नवाइगु नेपालभाषा स्वयाः छुं फरक खनेदु, तर थ्व भिन्नताया व्याख्या यानाच्वनेगु थन आवश्यक खनेमदु।

३.१. व्यतिरेक

(क) नेपालभाषाया व्यतिरेकी बाग्राखः थुकथं क्वयने ज्यू :-

	ओष्ठ्य		दन्त मूलीय		तालव्य	कण्ठीय		स्वर यन्त्रमुखी	
	अघोष	सघोष	अघोष	सघोष		अघोष	सघोष		
स्पर्श	प	ब	त	द		क	ग		12
	फ	भ	थ	ध		ख	घ		
स्पर्श–संघर्षी			च	ज					4
			छ	झ					
संघर्षी			स					ह	2
नासिक्य		म		न			(ङ)		4
		म्ह		ह्न					
पार्श्विक				ल					2
				ह्ल					
उत्क्षिप्त				(र)					
				(ह्न)					
अर्ध स्वर		व			य				2
									26

(ख) नेपालभाषाया स्वर वर्ण अथवा माआखः थुकथं क्यने ज्यू :—

	न्ह्यःने	बिचय्	ल्यूने
च्वय्	इ		उ
	ए		ओ
बिचय्	अय्	अ	
	आय्		
क्वय्	←——————— आ →		

संयुक्त माआखः

एइ	एउ
अइ	अउ
आइ	आउ
ओइ	
(उइ)	

द्रष्टव्य : माआखः / आ / न्ह्यःने व बिचय् च्वेत्रया भिन्नता दु, / अ / बिचय्निसें क्वय् ल्यूने तकया भिन्नता दु ।

(ग) बाश्राखः व माश्राखः चिह्नया टीप्पणी

च्वय् बियातइगु बाश्राखः माश्राखःया तालिका अनुसार नेपालभाषाय् २६ व्यतिरेकी बाश्राखः व ६ मूल माश्राखः दु। बाश्राखःया तालिकाय् ब्राकेट ( ) या दुने लाःगु खण्डीय वर्ण (र, ह्र) व (ङ) मूल व्यतिरेकी ध्वनिग्रामया रूपय् मथ्याः। थुकिया कारण / र / व / ह्र / साधारण नवाइबले / द / व / ध / उच्चारणया भिन्नता खनेदु, गुगु भिन्नता अक्षरया न्ह्यःने अथवा माश्राखः निग या बिचय् उच्चारण जू गथेकि 'चिधिमां–चिह्रिमां'। शब्दया न्ह्यःने / ह्र / अवश्य मदु, व मेगु भाषां वःगु आगन्तुक शब्दय् / र / या ध्वनि विभिन्न बाश्राखः धुंकाः वय्‌फु, गथेकि 'श्री' 'प्रेत' 'क्रान्ति', 'पात्रो' आदि। कण्ठीय नासिक्य /ङ/ अक्सर यानाः / न / यागु भिन्नता खः, अथवा / न / व कण्ठीय–स्पर्श / क, ख, ग, घ, / नापं वलकि / न / या / ङ / परिवर्तन जुइगु समीकरणया परिणाम खः। गथेकि 'क्ननगल' या 'भ्रंगः' अथवा 'क्नङ्गः' जुयाच्वन। उकि [ङ] छगू ध्वनितात्त्विक खण्डीय वर्ण जक खः, व्यतिरेकी ध्वनिग्राम मखु। तर स्वपय् नवाइगु नेपालभाषाय् शब्दया न्ह्यःने नं /ङ / वः गथेकि 'ङा', 'ङाम्ह' इ.।

स्थापित (११७६) व स्थापित (१९७८) या थेसिस अनुसार / ङ / अले / न्य / समेत नेपालभाषाया वर्ण खः धकाः दुथ्याकातःगु दु। थ्व धारणा गल्ति खनेदु छाय्‌धाःसा वर्ण व्यवस्था निर्धारण याय्‌त प्रत्येक ध्वनि क्रमबद्ध व्यतिरेक जुइमाः, फाटफुट ध्वन्यात्मक-भिन्नताया आधार जक कयां मगाः। नेपालभाषाया शब्द व अक्षरया दुने / ङ / या वितरण आपलं सीमित जूगु खनेदु। मेगु ध्वनि / न्य / छगू वर्ण गथे जू वल, थुकी छु आधार दु? / न्य / छगू संयुक्त ध्वनि खः, वर्णया अंग मखु। यदि थ्व ध्वनि वर्णया समान खः धकाः नाला काःसा नेपालभाषाया अक्षर संरचना जक मखु, सम्पूर्ण वर्ण व्यवस्थाया विरोध पत्तय् जूवनी। थ्गु भाय्‌या मूल

अक्षर संरचना स्वयबले न्+य, प्+य, म्+व, ल्+व इत्यादिया संयुक्त जुयाच्वंगु खनेदु। यदि / न्य / छगू वर्णया अंग जूसा /प्य /, / प्व/, / म्व /, / म्य / इ. छाय् मकायगु ? उकिं नेपालभाषाया वर्ण व्यवस्था अनुसार स्थापित व स्थापितया थ्व प्रस्ताव तथ्यहीन खनेदु।

च्वय् बियातइगु स्वर वर्णया तालिका अनुसार नेपालभाषाय् खुगः मूल मात्राखः दु। थुकी / अय् / व / आय् / वार्णिक दृष्टिकोणं मात्राखः पुचः खः अले उकिया उच्चारण न्ह्याबले दीर्घ जुइ। मेगु मात्राखः ब्याकं ह्रस्व–दीर्घया व्यतिरेक दु, साथय् ह्नासं थ्वइगु (नाशिक्यरंजन) व ह्नासं मथ्वइगु (मौखिक) नं व्यतिरेक कायम जुइ। थ्व वर्गीकरण अनुसार झीगु भाषाय् १४ ह्रस्व–दीर्घ व उलिहे ह्नासं थ्वइगु मात्राखः दु। तर मात्राखः विश्लेषण सम्वन्धय् छगू निगू विवादास्पद खँ दु। उदाहरणया रूपय्, अस्टिन हेल (१९७०) या कथं प्यंगः जक मूल मात्राखः दु, श्रेष्ठाचार्य व हेल (१९७२) अनुसार न्यागः, हानं हेल व हेल (श्रेष्ठाचार्य व तुलाधर, १९७६ या सफुती) ह्नयगः स्वर वर्ण निर्धारण याना तःगु दु। मोडि (१९६७ : १०३-१३४) या विश्लेषण कथं नं ह्नयगः स्वर वर्ण बियातःगु दु तर नाशिक्यरंजनया व्यतिरेक स्वीकार यानांलि, दीर्घ मात्रायात ह्रस्व मात्राखःया संवर्णिक भिन्नता जक खः धकाः धया तःगु दु। थ्व निर्धारण समस्याया सिलसिलाय् स्थापित (१९७८) पाखें मेगु छगू समस्या थपय् जूगु दु। वय्कःया विश्लेषण कथं / ए /, / एः / व / अय् / या व्यतिरेक मदु, अथवा / एः / व / अय् / या उच्चारणय् छुं फरक मदु। थ्व धारणा ध्वनि विज्ञान व वर्ण विज्ञानया दृष्टिकोणं आधारहीन धाःसां पाइ- मखु। क्वय् बियातइगु शब्द सूचि स्वयबले थ्व खँ स्पष्ट जुइ –

खेँः-खँय्, केँ–केँः –कँय्, गेँ–गेँः–गय्

देः-दय्, फेः–फय्, भे–भेः–भय्, छेँ–छेँः –छय्

म्हे–म्हेः –म्हय्, ले–लेः –लय्, से, [redacted] सय्।

तमोटजु (ने. सं. ११०० : १४७) माग्राखः 'ए, एः, अय्' या विवादास्पद खँ कयाः "..वास्तवय् 'एः' दीर्घ मखु, वला 'य्' वा '' स्वानाः दीर्घ उच्चारण जूगु खनी, उकिं 'एः' च्वयगु पल्सा दुथ्याःगु ग्वः ग्राखः वा चिंहे तःसां जिल"*धकाः धइदीगु दु। उदाहरणया रूपय् थौंकन्हय् स्तरीय भाषाय् 'खें:, तेःला, देः, पेः, गेंः, फेः' ग्रादिया पलिसा 'खेँय् (ख्यँय्), तेय्ला (त्यय्ला), देय् (दे), पेय् (प्य), गेय् (ग्यय्), फेय् (फ्यय्)' च्वयगु चलन दु धकाः ध्वाथुइका दीगु दु। थ्व छगू लिपिया समस्या खः तर थुकी मं वार्णिक खण्डीकरण / te:la / वा /phe: / या ध्वन्यात्मक उच्चारण [tʲ e:la] व [phʲ e:] जुइ। थ्व 'एः' या प्रभावं 'त' व 'फ' ताल-व्यरंजन उच्चारण जुइगु स्वाभाविक खः। उकिं देवनागरी लिपी 'खेंः' या 'खेँय्' वा 'ख्यँय्' न्ह्यागु च्वःसां भाषाया वर्ण व्यवस्था परिवर्तन जुइ-मखु। ध्वीसं थुइके माःगु मूल खँ छु धाःसा लिपि छगू भाय्या माध्यम जक खः, तर नवाय्गु व च्वय्गुली एकरूपता मदु, अले वर्ण निर्धारणया नामय् लिपिया ग्राधारय् प्रमाणित याय्गु सम्पूर्ण वर्ण पध्दति व विश्लेषणया विरोधय् जुइ।

मेगु छगू खँ, हेल (१९६७) व श्रेष्ठाचार्य, मास्के व हेल (१९७१) अनुसार / ओ / (o) यात / व / (wa), / ए / (e) यात / य / (ya) याना तःगु दु। थुज्वःगु वार्णिक ग्रालेखनं यानाः नेपालभाषाया अक्षर संरचना जक मखु, वर्ण व्यवस्थायात समेत ल्वाकःबुकः याना ब्यूगु दु।

माग्राखः 'ग्रो–व' या समस्यायात कयाः काशीनाथ तमोटजु (ने. सं ११०० : १४५) ह्लापा 'ओकार' ग्राः 'वकार' जूगु खँ न्ह्यथना दीगु दु, गथे– कोथाया पलिसा क्वथा। अले 'ग्रो' यात दीर्घ मालकि वः' अथवा

---

* काशीनाथ तमोट, "नेपालभाषा खँग्वः – धुकुती ग्वःग्राखःया न्ह्यथना"
गं, १ (ने. सं. ११००), पौ १४४–१५३

'वो' च्वय्गु चलन दु, गथे– मल्वः, ग्वःगः, च्वयाः, आदि । थ्व धारणा ध्वन्यात्मक व लिपिया आधारय् जक जुल, भाषाया वर्ण व्यवस्था नाप सम्वन्ध मदु । कीसं 'कोथा' या वर्ण लिपि / Kothā / धकाः च्वय्माः, अले उकिया ध्वन्यात्मक लिपि / K^wotha / जूवनी, अथवा नवाय्बलय् 'को' ओष्ठ्यरंजन उच्चारण जुयाः 'क्व' जुइ । देवनागरी लिपी 'कोथा' या 'क्वथा' च्वय्गु छुं आपति मदु तर वर्णया अङ्ग व ध्वन्यात्मक खण्ड छु खः थ्व खँ स्पष्ट थुइके माःगु अत्यन्त आवश्यक दु ।

थुकिया मूल खँ छु धाःसा / o / व / wa / या व्यतिरेक अवश्य मदु । साथय् अर्धस्वर व स्वरवर्णया अलग–अलग अस्तित्व दु, अथवा अक्षर संरचनाया नियम अनुसार / wa / या सट्टा / o / व / ya / या सट्टा / e / कीसं निर्धारण यानागु खः । थ्व निर्धारण वार्णिक आधारय् खः, लिपिया आधारय् मखु । साथय् थुकि नेपालभाषाया अक्षर संरचना अथवा अक्षर विभाजन व आलेखन ब्वनेगु ज्याय् सरलता वय् फइ । थ्व समस्याया विस्तृत व्याख्याया लागि (कंसाकार १९८० : ९–१६) स्वया-दिसँ ।

(घ) बाःआखः व माःआखःया व्यतिरेक क्वय् बियातइगु शब्द सूचि प्रमाणित याइ :

स्पर्श :– पु - फु, बु - भु, कु - खु, गाः - घाः
ता–था, दा धा, पि–फि, बि–भि
कि–खि, गः–घः, ती–थी, दी-धी ।

स्पर्श-संघर्षी :- चा-छा, जा-झा (झासँ)
चि-छि, जि-झी ।

संघर्षी :– सु-हु, सि–हि ।

नासिक्य :– मि–म्हि (म्हिगः), नि–न्हि, मू–म्हू ।

पार्शिक :- ला–ल्हा, लेः–ल्हेः, लुय्–ल्हुय् ।

उत्क्षिप्त :— करा / कडा, सरहा / सडहा ।
अर्धस्वर :— वा-या, वय्-गे:, वाय्- याय् ।
माग्राख :— कि—की-किं (नकिं, उकिं)
के (केब) — केँ — केँ:
कय् (कय्के) — कँय्
काय् — काँय्
क (जक) - कँ — क: — कँ:
को — को: — कोँ:
कु — कुँ — कुं — कू ।

३ २ भिन्नता

ध्वनिया भिन्नता स्वंगू प्रकारया दु :
(१) संवर्णिक भिन्नता (Allophonic Variation)
(२) अवस्थागत भिन्नता (Conditional Variation)
(३) मुक्त भिन्नता (Free Variation)

(१) संवर्णिक भिन्नता — गुकी शब्द वा अत्तरया विभिन्न थासय् फरक उच्चारण जुइ ।

(२) अवस्थागत भिन्नता- गुकी छुं बाग्राखलं माग्राख:यात अथवा माग्राखलं बाग्राख:यात उच्चारणया प्रभावं भिन्नता क्यनाच्वनी । गथेकि 'सापू' व 'सफू' या शब्दय् / ऊ / माग्राख: निगुलिं दीर्घ ख: तर / फ / या प्रभावं 'सफू' या / ऊ / ऊन अप्व: दीर्घ जुइ । हानं 'कँ:' व 'क:' निगू शब्दय् नाशिक्यरंजन जूगु माग्राख: स्वया: मौखिक माग्राख: अप्व: दीर्घ जुइ । अले / ए / या प्रभावं 'नेने' (न्यने) शब्दया / न / तालव्यरंजन (palatalization) उच्चारण जूवनी, व / ओ / या प्रभावं 'चोने' (च्वने) शब्दया / च / ओष्ठ्यरंजन (labialization) उच्चारण

जुइगु स्वभाव दु। अथे हे 'फय्' 'थय्' 'छय्' इ० शब्दया माआखलय् माहाप्राणीभूत (aspirated) श्वासया प्रभाव लाः वनाच्वनी, अले 'भाः', 'धउ', 'घ.' 'फोः' इ० शब्दय् नं श्वसनिक (breathy) बाआखःया प्रभावं माआख समेत श्वसनया उच्चारण जुइ। मेगु छगू खँ, नेपालभाषाया नाशिक्य बाआखः दुगु शब्दय् नं मौखिक व नाशिक्यरंजनया व्यतिरेक कायम जुयाच्वंगु खनेदु, गथेकि 'माँः–माः', 'नाँः–नाः', 'मेँ–मे', 'मँः–मः' इत्यादि। हरेक भाषाय् बाआखः स्वयाः माआखःया भिन्नता अप्वः दइच्वनी, तर थ्व भिन्नता मात्रा जक मखु शब्दया बलाघात, सुर अथवा वाक्यया सुरलहरया परिणाम नं जुइफु।

(३) मुक्त भिन्नता– गथेकि अंग्रेजी शब्द 'either' या उच्चारण 'ईडर' वा 'आईडर' जुइफु। तर उच्चारणया भिन्नता जूसां अर्थ फरक जुइमखु।

३.३ वितरण

नेपालभाषाया मूल व तत्भव शब्दया मुख्य अक्षर संरचना थुकथं जुइ :

C (C) V (V)

गुकी न्ह्यःने वइगु संयुक्त बाआखः अनिवार्य मखु, अले वइ माआखः। नेपालभाषाय् विशेष यानाः बद्ध अक्षर (closed syllable) स्वयाः मुक्ताक्षर (open syllable) आपाः खनेदु। अक्षर संरचनाया लहर थथे जुइ : न्हापां बाआखः, अले मेगु बाआखः व.सा व अर्धस्वर /व/ अथवा /य/ नाप जक संयुक्त जुइगु संभव दु, अनंलि ह्रस्व, दीर्घ अथवा संयुक्त माआखः वइ। अक्षरया निकटस्थ ढाँचा थथे जूगुलिं थ्व भाषाया चलनचल्ति अक्षर संरचना CV, CVV अथवा CCV जुयाच्वंगु खनेदु। मेगु संरचना VC वा V कम मात्राय् प्रयोग जुयाच्वनी। नेपालभाषाय्

CVC वा CCVC किसिमया बद्ध अक्षर नं गाक्क दु तर व तत्सम शब्दया परिणाम खः, गथेकि 'बीख्', 'मेच्', 'राक्षस्', 'खोड्' इ० । बद्ध अक्षर जूबनीगु मेगु कारण ढिलां व चलाखं नवायगुया परिवर्तन खः, गथेकि 'भौमचा' या 'भम्.चा', 'चिधीमां' या 'चिह्.मां' इ० । अले बद्ध अक्षर प्रयोग जुइगु रूपिम कारकया योगात्मक अंग नं जुइफु, गथेकि / लाकां /-[लाक्. मय्], / पसः / - [पस्. लं:] इ० । उकि 'लाकां' व 'पसः' या आंतरिक रूप / लाकाम / व / पसल / जुइ, अले रूपिम खंडिकरण याय्-बले / लाकाम–य् / व / पसल–अं / जूवनी (थ्ाइफनं '–' रूपग्राम विभाजन संकेत याइ) । व अक्षर व रूपग्राम बिभाजनया नियम अनुसार पुलांगु लोप जूगु अक्षर / –म / व / –ल / नवायगु बोली तिर्यक् कारकया परसर्गय् दुथ्याःसां व मूल शब्दया अंग खः ।

नेपालभाषाया ब्याकं अक्षर संरचना क्वय् बियातइगु कथं संकलित सूचि व उदाहरणं बयने ज्यू :–

माआखः न्ह्यःने वःगु	बाआखः न्ह्यःने वःगु	संयुक्त बाआखः न्ह्यःने वःगु
(V–)	(C–)	(CC–)
a V	CV	CCV
b VC	CVC	CCVV
c VV	CVV	CCVC

खण्ड १ : माआखः न्ह्यःने वःगु :–

(क) आः, अँः, इंचा, उथ् (V– प्रकार)

(ख) अल्.सि, अप्पा, इस्.त, उल्.ता (VC – प्रकार)

(ग) उई, आउँ, अय्लाः, आँय्पा (VV – प्रकार)

खण्ड २ : बाआखः न्ह्यःने वःगु :–

(घ) जि, जिपि, जा, जः (CV – प्रकार)

(ङ) चिह्ल्.मां, भम्.चा, माख्.चा, तिम्.ला फुक्क (CVC- प्रकार)

(च) कइ, कउ, काय्, कय्ँ, कोइ (CVV – प्रकार)

खण्ड ३ : संयुक्त बाम्राखः न्ह्यःने वःगु :–

(छ) ग्वाय्, क्वँय्, भया:, ल्या: (CCV – प्रकार)

(ज) ल्हेइ, ल्वाइ, च्याइ, स्याउ (CCVV – प्रकार)

(झ) न्यावक, भवात्त, ज्वर (आगन्तुक) स्वड् (आगन्तुक)
(CCVC – प्रकार)

खण्ड १ (ग) वर्गय् व.गु संयुक्त माम्राखः निगू अक्षर मखु छगू जक अक्षरया रूपय् नवाइ । अथे हे, खण्ढ २ (च) वर्ग व खण्ड ३ (ज) वर्गया संयुक्त माम्राखः नं छगू अक्षर हे जुइ तर 'दुई', 'सुवाद' इ० आगन्तुक शब्दय् साधारणतः निगू अक्षर अथवा संयुक्त माम्राखःया बिचय् अक्षर बिभाजन जुइ । वर्ग (ङ) या उदाहरण अनुसार, ख्वय् उल्लेख याना थें, चलाख नवाय्गु क्रमय् मुक्ताक्षरया बद्ध अक्षरय् परिवर्तन जूवनीगु खः । अन्तय् वर्ग (झ) या उदाहरण स्वय्बले नेपालभाषाया थःगु शब्दय् ल्यूने बाम्राखः मदु, तर आगन्तुक शब्दय् व अक्षरया ल्यूने बाम्राखः बरोबर वः ।

४ वर्ण व्यवस्था व देवनागरी लिपि

भीगु पुलांगु नेपाल लिपि थौं कन्हय् चलनचल्ती मदु, उकिं थ्व भाषाया सम्पूर्ण च्वय्गु ज्या देवनागरी लिपि माध्यमं जुयाच्वन । तर लिपिया आखः व ध्वन्यात्मक अथवा वार्णिक आलेखनया भिन्नता गुलि दु धैगु खँ स्पष्ट थुइकेगु आवश्यकता दु । देवनागरी लिपिया आखलय् अनेक भिन्नता दु गुगु भिन्नता नेपालभाषाया वर्ण व्यवस्थायात अनावश्यक खः । वर्ण व्यवस्थाया माम्राखः व बाम्राखः नाप रोमन र देवनागरी लिपि तुलना याना स्वय्बले ध्वनि व लिपिया भवः थुकथं जुइ :-

(क) बाम्राखः

वर्ण		लिपि	
		रोमन	देवनागरी
/ p /	[p]	p	प
/ ph /	[ph]	-	फ
/ b /	[b]	b	ब
/ bh /	[b]	-	भ
/ t /	[t]	t	त (ट)
/ th /	[th]	-	थ (ठ)
/ d /	[d]	d	द (ड)
/ dh /	[d]	dh (dharma)	ध (ढ)
/ k /	[k]	k	क
/ kh /	[kh]	kh (khakhi)	ख
/ g /	[g]	g	ग
/ gh /	[g]	gh (ghost)	घ
/ c /	[ts]	-	च
/ ch /	[tsh]	-	छ
/ j /	[dz]	-	ज
/ jh /	[dzh]	-	झ
/ s /	[s]	s	स (श) (ष)
/ h /	[h]	h	ह
/ m /	[m]	m	म
/ mh /	[m]	-	म्ह
/ n /	[n]	n	न (ण) (ञ)
/ nh /	[n]	-	न्ह
/ ng /	[n]	ng	ङ

/l/	[l]	l	ल
/lh/	[l]	–	ल्ह
/r/	[r]	r	र
/rh/	[r]	–	ह्र
/w/	[w]	w	व
/y/	[j]	y	य

(ख) माअाख:

/i/	[i]	i	इ ि ई ी
/e/	[e]	e	ए 'े'
/ae/	[E:]	–	अय्
/ae/	[əe:]	–	आय्
/a/	[a]	a	आ 'ा'
/a/	[ə]	a	अ
/o/	[o]	o	ओ 'ो'
/u/	[u]	u	उ ु ऊ

देवनागरी लिपी नाशिक्यरंजन क्यनेत मोल फुति (सिह्न: फुति) 'ँ' अथवा मिलाफुति 'ं' तय्‌गु चलन दु । देवनागरी लिपिया भ्वलय् आकेतया दुने लाःगु आखः भिन्नताया रूप जक खः, नेपालभाषाय् फरक उच्चारण मदु । उकिं लिपिया विभिन्न आखः दुसां वर्ण व्यवस्थाया भ्वलय् छगू जक चिह्न जुइ ।

(ग) माअाख: पुचः व अर्धस्वर–माआखः पुचः :–

देवनागरी लिपि च्वय्‌बले माआखः पुचः व अर्धस्वर–माआखःया पुचः ए ऐ छुटे याना क्यने थाकु । गथेकि / ai / व / au / क्यनेत

देवनागरी लिपी माम्राख: पुचः च्वय्गु आवश्यक मदु, अले रोमन लिपिया / wa / वा / ya / क्यनेत देवनागरी लिपी छग: जक आख: दय्व गा: । थ्व छगू आत्तरिक लिपि (Syllabic Script) या परिणाम ख: । वार्णिक आलेखन व लिपि संबन्ध विषयया विस्तृत व्याख्याया लागि हेल व हेल (१९७६ : १२०–१२४) अथवा अन्नामारिया हारी (१९७१) स्वयादिसँ ।

५. नेपालभाषाया खण्डेत्तर वर्ण (Suprasegmental phonology)

थौंकह्लय् प्रचलित नेपालभाषाय् व्यतिरेकी शब्द–सुर अथवा शब्द–बलाघात मदु धैगु खँ सकसियां स्वीकार यानातःगु दु । अथेसां नेपालभाषा छगू बलाघात-क्रम (stressed-timed) दुगु भाय् ख:, गथेकि ह्लाय् बले व ब्वनेबले बलाघात छगू क्रमिक लहरय् वयाच्वनी । बलाघात अभिलत्तण माम्राख: व अत्तरया दीर्घता नापनं घनिष्ट संबन्ध दयाच्वनी । उकि अत्तरया मात्रा व शब्दया बलाघात सम्पूर्ण लय् (rhythm) वा सुरलहर (intonation) या निकटस्थ अंग जुयाच्वनी । थ्व च्वसुइ थाय्या अभावं याना: वाक्य उच्चारण वा खण्डेत्तर वर्ण थन व्याख्या याय्गु असमर्थ जुल । प्रचलित नेपालभाषाया लय व सुरलहरया छुं वर्णनया लागि कसाकार (१९७७ : १–१८); नेपालया विभिन्न भाषाया उपवाक्य प्रकार : छगू सर्वेत्तणया लागि हेल व वाटसं (१९७३ : १७५–२४६); व नेपालभाषाया खँह्लाबह्लाया पाठ संकलनया लागि श्रेष्ठाचार्य, मास्के व हेल (१९७१) स्वयादिसँ ।

(★)

लिधंसा

Hale, Margrit and Austin Hale. 1969 "Newari Phonemic Summary", Tibeto-Burman Phonemic Summary, vol. 5. Kathmandu : SIL, Tribhuvan University.

Hale, Austin 1970. "Newari Segmental Synopsis," **Occasional Papers of the Wolfenden Society on Tibeto-Burman Linguistics**, Vol. 3: 1, 300-327.

Hale, Austin and David Watters. 1973. Survey of Clause Patterns," in **Clause, Sentence and Discourse Patterns in selected languages of Nepal**, Vol. 2, 125-249, Kathmandu : SIL, T.U.

Hale, Margrit and Austin Hale. 1976. "Devanagari Order for Phonological Transcriptions in Newari," Appendix B, in Shresthacharya and Tuladhar, **Jyapu Vocabulary** : Preliminary Report, 120-24, INAS, T.U.

Hari, Anna Maria. 1971. **Conversational Nepali**, Kathmandu : SIL.

Kansakar, Tej R. 1977. "Rhythm and Intonation in Colloquial Newari." **Contributions to Nepalese Studies**, Vol 5 : 1, 1-14.

Kansakar, Tej R. 1979. "A Generative Phonology of Kathmandu Newari", Unpublished Ph.D. thesis, Tribhuvan University.

Kansakar, Tej R. 1980. "The Treatment of Glides in Newari Phonology", **Nepalese Linguistics**, Vol 1, Linguistic Society of Nepal.

Modi, Bharati V. 1967. "The Phonemes of Newari", **Journal of the Maharaja Sayajirao University of Baroda**, Vol 16 : 1, 103–134.

Shresthacharya, I., J. N. Maskey and A. Hale 1971. **Conversational Newari**, Kathmandu : SIL.

Shresthacharya, I, and A. Hale. 1972. "Towards a Revision of Hale's Roman Newari Orthography". Kathmandu : SIL.

Sthapit, Kamala. 1976. "A Descriptive Analysis of Colloquial Newari", M. A. dissertation, Poona University.

Sthapit, Shishir K. 1978. "English, Nepali and Newari : A Comparison and its Pedagogic Applications". Unpublished Ph. D. thesis, Poona University.

नेपालभाषा व भाषा विज्ञान : छगू संक्षेप

१. भाषाया क्षेत्र

१.१. भाय्या नां :—

पुलांगु लिपिबद्ध परम्परा दुगु प्यंगू सँय्–बर्मा भाषा मध्ये छगू नेपालभाषा नं खः । मेगु स्वंगू भाय् सँय्, बर्मीज व मनीपुरी भाय् खः । हिमाली भाषा–परिवार पुचलय् नेपालभाषा जक प्राचीन कालंनिसं लिपिबद्ध जूगु खनेदु । थौंकन्हय्या भाषा विज्ञानया चवसु व सफुती 'नेवारी' नामं सीगु भाय् ह्मसीका च्वन, तर नेपाःया लेखकतय्सं नेपाल-भाषा' धाय्गु चलन यानाच्वंगु दु । प्राचीनकालया ग्रन्थ व ऐतिहासिक सफू स्वय्बले थ्व भाय नेपाल सम्वत् ५०० (ई.सं १३८०) निसें 'नेपालभाषा' धकाः नामकरण जुयाच्वंगु खः । अले ने. सं. ८८० (ई. सं. १७६०) निसें जक विदेशी विद्वान्पिसं 'नेभारी' अथवा 'नेवारी' धकाः प्रयोग याना हःगु खनेदु[१] । तर सीसं चलनचल्ती नवाय्बले 'नेवाः भाय्' जक छ्यलीगु चलन दु ।

१.२. भाय्या वितरण :—

नेपालभाषा ह्लाइपिं अप्वः यानाः स्वनिगलय् दु, अले मेगु निगू प्यंगू व्यापार केन्द्रय् नं न्यनाच्वंगु खनेदु । ई सं १९५२/५४ व १९६१ या नेपाल जनगणना प्रतिवेदनया आधारय् गोपालसिं नेपाली *(The*

---

१. 'नेपाल' शब्दया व्युत्पत्तिया लागि मल्ल (१९८० व १९८३) स्वयादिसँ ।

Newars, Bombay 1965 : 19-20) व डोरबहादुर बिष्टपिसं *(The People of Nepal, Kathmandu 1967 : 16)* नेपालभाषा ह्लाईपिं जम्मा थ्यंगू लाखति दु, इपिं मध्ये नं सय्‌कडा ५५ स्वनिगलय् हे खनेदु धयातःगु दु। नेपःलंपिने वनाच्वंपिं स्वय्‌बले दार्जि-लिंग, सिक्किम, भुटान व तिब्बतय् नेवाःत आपालं खनेदु । अनया नेपालभाषा मेगु भाय्‌या संगतं यानाः शब्द व उच्चारणय् छुं भिन्नता जुया वइच्वंगु सीदु । थःगु दे त्वःताः पिने जीवन हनाच्वंपिं नेवाःत गुलि दु धंगु पाय्‌छि तथ्याङ्क आःतक छीके मदुनि । ई. सं. १९७१ (वि. सं. २०२८ साल) या जनगणना प्रतिवेदन अनुसार नेवाःत ४ लाख, ५७ हजार, ६४६ दु, अथवा देशया कूल जनसंख्याया ४ प्रतिशत थ्यंमथ्यं जू वः ।

२. पुलांगु नेपालभाषा

पुलांगु नेपालभाषाया 'Classical Newari' धकाः दकलय् ह्लापां जोरगेनसनजुं (ई. सं. १९३६) स धया दीगु खः। वय्‌कःया धापू कथं "गुगु भाषा क्लासिकल नेवारी धयाच्वना व भाय् खासा यानाः हस्तलिपियागु खः।" थ्व अर्थ गाक्क सीमित जूगु खनेदु, छाय्‌धाःसा थुकी लिखित नेपालभाषाया पुलांगु इतिहास गथेकि शिलालेख, ताम्रपत्र, जग्गादानया पूर्जा अथवा तमसुक, तालपत्र इत्यादि थुकी दुमथ्याः। नेपागाःया इतिहासय् पुलांगु नेपालभाषाया भूमिका अत्यन्त महत्वपूर्ण खनेदु। थ्व इतिहासया प्राचीनकाल ने सं. २९३ (ई. सं. ११७३) अथवा नेपालभाषां दकलय् ह्लापा लिपिबद्ध जूगु अभिलेख (तमोट, ने. सं १०९७/१९७७) निसें बिसौं शताब्दिया पहिला भाग तक धाय् ज्यू। बज्राचार्य (वि सं २०३०/१९७३) या अनुसन्धान कथं लिच्छवि अभिलेखय् (ई. सं. ४६४ निसें ८७९ तक) नेपालभाषाया गावक शब्द प्रयोग जुयाच्वंगु स्पष्ट सीदु। थ्व लिच्छवि अभिलेखया आधारय् तमोट-जुं (ने. सं. ११००) संस्कृत मखुगु खँग्वःया ल्याःचाः, व मल्लजुं (ई सं.

१९८१ : १७) थ्व असंस्कृत शब्दया मूल भाय् प्राचीन नेपालभाषा खः धका: ववछिना दीगु दु । थ्व प्रमाण पूरा निर्णयिक कथं मखुसां नेपालभाषाया शब्द सूचि ब्वथलेगु ज्यां भीगु भाय् गुलि पुलां धंगु खँ यचुसे च्वंक सीदु । १४ शताब्दिया शुरूनिसें शाहकाल स्थापनातक आपालं ऐतिहासिक विषयवस्तु (गथेकि अभिलेख, वंशावली, थ्यासफू इ.) प्राविधिक ग्रन्थ (गथेकि चिकित्साशास्त्र, ज्योतिषशास्त्र इ०) व धार्मिक अथवा दर्शनशास्त्रया तन्त्र इ० थुगु इलय् पुलांगु नेपालभाषां च्वयातःगु खनेदु । थिपि मध्ये निगू भाय्या ग्रन्थ हितोपदेश (ने.सं. ४८१/ई.सं. १३६१)[२], अमरकोश निगू (ने. सं. ५०१/५०६ : ई सं. १३८१/१३८६) व गोपालराज वंशावली (ने. सं ५०७-५१० : ई.सं. १३८७-१३९०) भाषा वैज्ञानिक दृष्टिकोणं आपलं महत्त्व दु । नेपाःभलय् वर्तमान शताब्दिइ्मा प्रवेश इलय् छापाखाना स्थापना जूबलेतक नेपाल लिपि प्रयोग यानाः ल्हातं ग्रन्थ च्वय्गु चलन जुयाच्वंगु खः । थ्व फुक्क ग्रन्थ ऐतिहासिक अथवा भाषा वैज्ञानिक दृष्टिकोणं अध्ययन व विश्लेषणया निंति ज्या छ्यलेबह: जू । थुकिं सीदु कि पुलांगु नेपालभाषा स्वयं बर्मा भाय् खलः पक्ष जक मखु सम्पूर्ण हिमाली भाषाया अध्ययन व अनुसन्धान निंति छगू मदय्क मगाःगु ज्याभः खः धाय्ज्यू ।

३. थौंकन्हय्या नेपालभाषा

थौंकन्हय्या नेपालभाषाय् स्पष्ट सीदुगु क्रमिक परिवर्तन खँग्वःया रूप संरचना (morphological structure) सम्बन्धि खः । नेपालभाषाया थौंकन्हय् प्रचलित नाम व क्रिया–धातु स्वय्बले शब्दया

२, थ्व ग्रन्थ नेपालभाषाया दकलय् पुलांगु माने यानातःगु खः । तर थौंकन्हय् थ्व ग्रन्थया पाय्छि मितिया विषयलय् शङ्का उत्पन्न जूगु दु । आः तक विद्वान्पिसं प्रमाणित मिति निर्धारण मयाःनि ।

रूप व अक्षर संरचनाय् (syllable structure) क्रमिक सरलता जुइ धुंकूगु गावक प्रमाण म्होंके दु। पुलांगु नेपालभाषाया शब्द संरचना नाप तुलना यात:सा एकाक्षरी रूप अप्वः दु, अले संज्ञा व क्रियाया उपसर्ग (prefix) व परसर्गया (suffix) प्रयोग जुयाच्वंगु खनेदु।

बेनेदिक्तजुया (ई. सं. १९७२ : ६६) बिचा: कथं थ्व छगू पुलांगु सँय्–बर्मा भाय् खल:या रूप संरचनाया विशेषता ख। शेफरजुया (१९६६ : ११) नं थ्व हे बिचा: खनेदु, वय्क:या धापू अनुसार, "Sino-Tibetan languages that have disyllabic and tri-syllabic words represent the primitive condition, the present monosyllabism being due to degeneration." मल्लजुं (१९८१ : १२–१६) शब्द संरचनाया परिवर्तन क्यनेत थुकथं उदाहरण बियादीगु दु—

	पुलांगु		थौंकन्हय्
(मा)	खोपृङ्	–	खोप
	ह्मस्प्रिङ्	–	ह्मय्पि
	प्रङ्प्रिङ्	–	फम्पि
	खैनष्पु	–	खङ्पु
	बूगायूमी	–	बुंग
	लेम्बटी	–	लेले
	गुल्लंतङ्ग	–	गुइत
	सत्वौमालम्बा	–	सतुंगल / बलम्बु
	जमयम्बी	–	जमल
	किचप्रिचिङ्	–	किसिपिदि
	तुञ्चत्चतु	–	चपलि

थ्व परिवर्तनया खास कारण स्पष्ट सीमदु, गथेकि 'खो-पृङ्' व 'प्रिस्प्रङ्' या प्रत्यय— प्रिङ् छाय् - प छगू शब्दय् व — पि मेगु शब्दय् परिवर्तन जूगु खः ? मल्लजुया (१९८१ : १७) धापूकथं "थ्व परिवर्तन विभिन्न भाषिक, भौगोलिक, सामाजिक-सांस्कृतिक अथवा मेगु भाषानाप सम्पर्कया कारणं फरक-फरक परिवर्तन जूगु जुइफु।" थुकिया फलस्वरूप शब्दया बाखः अथवा संयुक्त बाखः लोप जुयालि मूल रूप व प्रत्यय (गथेकि थेन-चो, सन-को, कोपुन-दुल, ते-खुम, तै-गभाल इत्यादि) गुगु प्राचीन अभिलेखय् प्रयोग जुयाच्वन, थौंकन्हय्या नेपालभाषाय् नं थ्वहे अर्थ कथं म्हीसं थुइकाच्वना ।

च्वय् उल्लेख याना थ आखः अथवा अक्षरया लोपया नापं नाम - मूल रूप भिन्न प्रयोग (stem veriation in nouns) नाप नं सम्बन्ध दयूफु । ऐतिहासिक कारणं यानाः नेपालभाषाया आपाः नाम-शब्दया अन्तिम अक्षर लोप जुयावन, तर थ्व लोप जूगु अक्षर विभिन्न तिर्यक् कारक (oblique case) या रूप्य प्रयोग जूनि ।

रूप-भिन्नता थुकथं क्यनेज्यू—

/ लः /	–	/ लख य् /	–	[ल. खय्]
/ फय् /	–	/ फस्-अँः /	–	[फ. सँः]
/ प्वाः /	–	/ प्वाथ–य् /	–	[प्वा. थय्]
/ म्वय् /	–	/ म्वज-अँः /	–	[म्व. जँः]
/ कोँय् /	–	/ कोँच–य् /	–	[क्वँ. चय्]

थुकी हाइफन " – " रूपग्राम विभाजन व फुति " . " अक्षर विभाजन संकेत याइ ।

थिंपि लोप जूगु अक्षर कारकीय रूपय् प्रयोग जुलकि च्वय् बिया तःगु उदाहरणया -ख, –स, –थ, -ज, –च पुलांगु रूपया अङ्ग

ख: धका: धायुफु, प्रत्ययया अङ्ग मखु । थुकथं अर्थ छ्यायबले रूपात्मक विश्लेषण (morphological analysis) व रूपग्राम विभाजन अथवा ध्वन्यात्मक अक्षर विभाजन यायगु ज्याय् सरलता वयफइ । उकिं थौं कन्हय्या नेपालभाषाया मूल अक्षर संरचना CV, CCV अथवा CVV ख: धाय्ज्यू । अले मूलरूपया भिन्न प्रयोग थें, अक्षर संरचनाया बनावत व रूप-वाक्यया गठन व्याकरणया दृष्टिकोणं घनिष्ठ सम्बन्ध दइच्वनी ।[३]

थौंकन्हय्या नेपालभाषाया मेगु छगू विशेषता छु धा:सा विभिन्न आर्य भाषा अथवा छुं मात्रा अंग्रेजी भाषा पाखें गाक्क आगन्तुक शब्द खंपुत्वा: दुहां वइच्वंगु स्पष्ट सोदु । थ्व छगू न्हूगु क्रम मखुसां थज्या:गु शब्द-खंपुत्वा: आपा: हे नालाकायगु प्रवृत्ति यानाः थौंकन्हय्या ल्यायह्म-ल्यासेतय्सं ह्लाइगु नेपालभाषा वयोवृद्ध व्यक्ति थुइके थाकुइ धुंकल । संस्कृतया प्रभाव ला:गु नेपाली व हिन्दी, अले स्थानीय पह:गु अंग्रेजी बोलि प्रयोगं याना: झीगु भाय्यात प्रतिकूल प्रभाव लानाच्वंगु दु धैगु धापू नं मदुगु मखु । तर भाषा-सम्पर्कया अवस्थाय् थज्या:गु आगन्तुक शब्द बोलि प्रयोग जुइगु स्वाभाविक ख:सां थौंकन्हय् थ:गु हे चलन चल्ती मदइ वंगु, मू खँग्व: ह्लानं प्रयोगय् हयगु (लिखित रूपय् जक जूसां) प्रयास जुयाच्वंगु खनेदु ।

मेगु छगू सञ्चारया समस्या झीगु भाय्या आन्तरिक समस्या धा:सां ज्यू । थ्व ख: झीगु भाय्या विभिन्न उप-भाषा (dialects) या असमानता व अलग-अलग अस्तित्व, गुकी भौगोलिक अन्तर व सामाजिक-सांस्कृतिक सम्पर्क मदुगु कारणं ख: । स्वनिग: दुने हे विभिन्न उप-भाषा

---

३. नेपालभाषा अक्षर संरचनाया विशेष व्याख्याया निंति कंसाकार (१९८० : ९-१६) व नेपालभाषा क्रिया-रूपायन (verb morphology) या निंतिं कंसाकार (१९८१) स्वयादिसँ ।

नवाइगु थाय् दु, तर थ्व थीथी पुच:या बिचय् सञ्चार व सम्पर्क उलि विकसित जुइमफुनि । दोलखा उप भाषाया उदाहरण का:सा थ्व समस्या भन् तीव्र खनेदु, छाय्धा:सा दोलखाया नेपालभाषा यमितय्सं हे थुइकेत अवश्य थाकु । थ्व अवस्था अनुरूप येँया नेपालभाषा भीसं छगू स्तरीय भाषाया रूपं नाला कायफु, गुगुली आपालं प्रकाशित विषयवस्तु, छुं भाषा वैज्ञानिक वर्णन व निगू-प्यंगू खँग्व:-धुकू भीके दु ।

४. भाषा अन्वेषणया प्रकाशित विषयवस्तु:छगू सर्भेक्षण

हेल व हेल (ई.सं १९६९ : ३) अनुसार "most of what has been written about Newari is ancillary to anthropological studies, supportive of classificatory studies, or relevant primarily to the history of the language" (नेपालभाषा सम्बन्धि आ: तक प्रकाशित सफू मध्ये आपा: याना: नृवंश शास्त्रया लिधँसा, भाषा वर्गीकरण अध्ययन अथवा भाषाया इतिहासयात ग्वाहालि बीगु कथंयागु जक जुल।) हेल व हेलपिसं थ्व सन्दर्भय् विभिन्न विद्वानपिनिगु नां कया दीगु दु, गथेकि कनरेडि (ई सं १८९१, १८९३), हौजसन (१९२८, १९४७) जौरगेनसन (९२१, १९२८, १९३६ क, १९३६ ख, १९४१), शेफर (१९५२), जोशी (१९५६), सागर (१९६२) व मेमेपिसं नेपालभाषाया व्याकरणीय विश्लेषण व खँग्व:-धुकू पिकया दिल । ग्रियरसन (१९०९) यात *Linguistic Survey of India, Vol. 3:1* प्रतिवेदनय् नेपालभाषायात नं थाय् बिया: छुं विश्लेषण यानात:गु दु । शेफरजुं (१९५२, १९६६-६७) नेपालभाषाया विशेष आधार कया: चीन-सँय (Sino-Tibetan) भाषा खल:या वर्गीकरण यानादीगु दु। कर्कपाट्रिक (१८११ : २२० २४६), हौजसन (१८७४ : ३ ८), डेनियल राइत (१८७७ : ३००-३०५), व अगस्ट कनरेडिपिसं (१८९१ : १-३५;

१८६३ : ५३६–५७३) दकसिबय् ह्लापा नेपालभाषाया खँग्वः सङ्कलन व छुं वर्णन यानादीगु खनेदु। तर पुलांगु नेपालभाषाया खुव्दःति खँग्वः मुंकाः ह्लापां प्रकाशित जूगु जोरगेनसनजुया *Dictionary of the Classical Newari (1936)* खः, गुगु वृहत मजूसां लिउ मल्ल-कालया ग्रन्थ अथवा हस्तलिखितयात मूल आधार कयातःगु दु। थ्वयां लिपा ई सं. १९४१ स जोरगेनसनजुयागु हे *A Grammar of the Classical Newari* सफू पिदन, गुकी नेपालभाषाया ऐतिहासिक पक्षपाखे जोड बियातःगु दु।

हेल व हेलपिसं (१९६९ : ४) थथे नं उल्लेख याना दीगु दु, "most of the materials relevant to the descriptive, synchronic analysis of Newari of which we have knowledge are present unpublished." (जिमिके गन-तक याद दु नेपालभाषाया वर्णन व समकालिन विश्लेषणया आपालं विषयवस्तु आःतक अप्रकाशित खनेदु।) थ्व सन्दर्भय् वय्कःपिसं विभिन्न विद्वान् व भाषाविद्पिनिगु नां कयादिल, गथेकि आर.के. स्प्रिग. जे. ब्राउ व टी. डब्ल्यू क्लार्क गुपिंके लण्डनया 'स्कूल अफ ओरिएन्तल एण्ड अफ्रिकन स्टडीज्' संस्थानय् नेपालभाषा सम्वन्धि आपालं अप्रकाशित विषयवस्तु मुंका तःगु दु। मेपिं विद्वान्त मध्ये दोइड माइकलोस्की, ए. पिटर बरलाइ, एडवर्ड बेन्दिक्स् व आर. आर. हौगेनपिंके नं नेपालभाषा-या अध्ययन व अनुसन्धानया व्यक्तिगत विषयवस्तु गाक्क सङ्कलन दु धैगु खँ न्यनेदु, तर थुकिया विवरण झीके आःतकं छुं मदु।

भारति भी. मोडीजुं (१९६७) नेपालभाषया वर्ण विश्लेषण (phonemic analysis) दकसिबय् ह्लापा याना दीगु खः गुगु विश्लेषण वर्णविज्ञानया संरचनात्मक पद्धति (structural approach) आधारय् खः। उगु इलय्या प्रकाशित नेपालभाषाया वर्ण विश्लेषण थ्वहे छगू जक दुगु जुल। एडवर्ड बेन्दिक्सजुं (१९७४) आर्यभाषा

व सँय्-बर्माभाषाया तुलनात्मक अध्ययनया आधारय् नेपाली व नेपालभाषाया काल–वाक्य गठन विषय कयाः छगू ग्यसुलाःगु च्वसु पिकया दिल । मार्गरेट व अष्टिन हेलजुपिसं (१९६९) नेपालभाषाया वर्ण-सारांश प्रकाशित यानादिल, गुगु छगू वर्णनात्मक मजुसे रूप-सन्धिइ(morphophonemic) आधारित जुल । अष्टिन हेलजुं नेपालभाषाया मेगु विभिन्न विषयवस्तु पिकया दीगु दु, विशेष यानाः नेपालभाषा वर्ण विज्ञान व वाक्य विज्ञान सम्बन्धि च्वसु उल्लेख याय् बहः जू । थिंपि खः-नेपालभाषाया वर्ण विवरण (phonemic summary), नेपालभाषाया खण्डेत्तर वर्ण (Newari Higher Levels) अथवा नेपालभाषाया पाठ्य संरचना (Newari Texts) स्वयादिसँ हेल (१९७० क, ख, ग); नेपालभाषा कारकीय-संज्ञा, हेल व मानन्धर (१९७३); नेपालभाषाया क्रिया दुधं रूप, हेल (१९७३); नेपालभाषा क्रिया व्यवस्थाया पूर्ण अपूर्ण रूप, हेल (१९८०).गुगु च्वसु नेपालभाषाया वाक्य-विश्लेषण ख्यलय् छगू महत्त्वपूर्ण योगदान ब्यूगु दु । हेलजुं मेगु संयुक्त अनुसन्धान योजनाय् नं सक्रिय रूपं ब्वति कयादीगु दु, गथेकि "वृहत नेपालभाषा शब्द-सूचीपत्र" (Newari concordance) या तयारी, हेल व हेल (१९७०) नेपालभाषा खँल्हा-बल्हाया पाठ सङ्कलन, श्रेष्ठाचार्य, मास्के व हेल (१९७१); नेपालभाषा माआखःग्वःया भिन्नता, फ्रिडमेन, कंसाकार, तुलाधर व हेल (१९७५); नेपालभाषा उप-वाक्य; हेल व वाटर्स (१९७३); नेपालभाषा खँग्वः-धुकू, ठाकुरलाल मानन्धर(प्रेसय्) आदि । थौं कन्हय् च्वसापासापाखें नं पुलांगु भाय् व न्हूगु भाय्या निथी खँग्वः-धुकू सङ्कलन यानाः पिकायगु कुतः जुयाच्वंगु दु ।

ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्यजुं खँग्वः सङ्कलन व व्याकरणया सफू पिकया दीगु दु । वय्कलं ज्यापुतय्गु खँग्वः विशेषता सम्बन्धि अनुसन्धान यानादीगु दु, श्रेष्ठाचार्य (१९७६); नेपालभाषा च्वय्गु रोमन लिपि, श्रेष्ठाचार्य व हेल (१९७२); नेपालभाषा छगू वर्णबोधक भाषाया

रूपय्, हेल व श्रेष्ठाचार्य (१९७३); नेपालभाषा क्रिया–खँपुत्वाःयाः पुनरुक्ति, श्रेष्ठाचार्य (१९७६); नेपालभाषा दुधं क्रिया, श्रेष्ठाचार्य (१९८१) इ. ।

मन्टारो जे. हाशीमोतोजुं नेपालभाषा उप–भाषाया प्रारम्भिक अनुसन्धान यानाःलि स्वप उप-भाषाया छगू नेपालभाषा खँःवः-धुकू जापानय् प्रकाशन याना दीगु दु, हाशिमोतो (१९७७) ।

मार्गरेत ल्याण्डनजुं क्यालिफोर्निया विश्वविद्यालय (बर्कली) या छगू अनुसन्धान पाठ्य अन्तर्गत नेपालभाषा वर्ण विश्लेषण यानादिल ।

उलरिके कोलभरजुं नेपालभाषाया वाक्य विन्यास विषय कयाः कोलों विश्वविद्यालय (जर्मनी) या प्रो. हायन्सजेकोब सीलरजुया निर्देशन व डा. अष्टिन हेलजुया सहयोगय् थेसिस च्वयादिल । थ्वहे थेसिसय् वय्कःयात सन् १९७५ स कोलों विश्वविद्यालयं विद्यावारिधि (पीएच.डी.) उपाधी ब्यूगु खः । बर्नहार्ड कोलभर व उलरिके कोलभरजुपिसं मेगु छुं च्वसु च्वयादीगु दु, गुगु नेपालभाषा नाम–रूपायन, कोलभर व कोलभर (१९७५); पुलांगु नेपालभाषाया क्रिया-रूपायन, कोलभर व कोलभर (१९७८); थौंकन्हयया नेपालभाषाय् नामीकरण व शब्दीकरण, उलरिके कोलभर (१९७७); नेपालभाषा नाम-खँपुत्वाः, उलरिके कोलभर (१९७८) आदि ।

कमलप्रकास मल्लजुं नेपालभाषाया प्राचीनता व इतिहास विषयय् छुं च्वसु प्रकाशित यानादीगु दु । थिपिं मध्ये "भीगु भाय् गुलि पुलां" (वि सं २०२८); भाषा (इ.सं. १९७३); "नेपाल खँग्वःया व्युत्पत्ति" (ने. सं. ११००); अमृतानन्दया व्याकरण ई. सं. १८३१, (ई. सं. १९८०) 'नेपाःगाःया भाषा विज्ञान कथ पुरातत्त्व विवेचना" (ने. सं. १०९४) उल्लेख याय् बहः जू । मल्लजुं हालय् तिनि छगू पुलांगु नेपालभाषा साहित्य सफू पिकया दिल व मेगु वय्कःया आधुनिक नेपालभाषा सन्दर्भ व्याकरण नं याकनं हे प्रकाशित जुइत्यंगु दु ।

काशीनाथ तमोटजु नेपालभाषाया खँग्वः सङ्कलन व व्युत्पत्ति-शास्त्र विषयलय् च्वसु पिकया दीगु दु गुगु "ने. सं. २६३ या छगू अभिलेख" (ने. सं. १०६६); "पाठ्य संस्कृत–नेपालभाषा खँग्वः धुकूचा" (ने. सं. १०६७); "नेपालभाषाय् स्तरीयकरण समस्या छगू सर्वेक्षण" (ने. सं. १०६४); "नेपालभाषा वास्तुकला-खँग्वः पुचः"(ने.सं. १०९९) "नेपालभाषा खँग्वः–धुकुती ग्वःग्राखःया न्ह्यथना" (ने. सं. ११००); "लिच्छवि अभिलेखया संस्कृत मखुगु खँग्वःया ल्याःचाः" (११०१ क) "स्तरीय नेपालभाषाया नियमावली" (११०१ ख)।

हितकरवीर सिंहजुया नेपालभाषा व्याकरण "पौभाः" (ने. सं. १०८८); इन्द्रमालीजुया "म्हीगु भाय् म्हीगु खँग्वः" (ने. सं १०९८); "दोलखा भाषिका छु" (ने. सं. १०९९) व रमापतिराज शर्माजुयागु 'नेपालभाषाया बँ नेपालभाषाया नँ" (ने सं. १०९९) न्ह्यथने बह्ः जू। हेमराज शाक्यजु नेपाल लिपि लिधँसा सफू आपालं प्रकाशित यानादीगु दु। तेजरत्न कंसाकारया नेपालभाषा वर्ण विज्ञान सम्बन्धी अनुसन्धान व छुं च्वसु, कंसाकार (ई. सं. १९७७, १९७९, १९८०, १९८१ क, १९८१ ख) थन दुथ्याके बह्ः जू।

५. नेपालभाषा व भाषाखलःया वर्गीकरण

सँय्–बर्मा भाषाखलःया कचाय् नेपालभाषय् गुकथं वर्गीकरण याय्‌गु, थ्व छगू विवादास्पद विषय जुयाच्वंगु खनेदु। थ्व समस्यायात क्यलें याय्‌गु प्रयास यानादीपिं विद्वान् भाषाविद्‌पिं मध्ये हौजसन (सन् १८२८) स्टेन कनो (१९०९), शेफर (१९५२, १९५५, १९६६), भोगलिन व भोगलिन (१९६४/६५), ग्लोभर (१९७०) व बेनेदिक्त (१९७२) खः।

नेपालभाषायात दुथ्याकाः दकलय् न्हापा भाषाखलःया वर्गीकरण यानादीह्म हौजसनजु (१८२८) नेपालभाषा व सँय्‌भाय्‌या मूखँग्वः कयाः

तुलनात्मक अध्ययनया आधारय् "the root and stock of Newari are trans-Himalayan and northern ..." (नेपालभाषाया मूल हिमाली व उत्तरी खः .) धकाः क्वःछिना दीगु दु। संस्कृत व मेगु आर्य भाषा त्वःताः, सँय् व नेपालभाषाया दथुइ ध्वन्यात्मक व रूपायन समानता खनेदुगु आधारय् थ्व निर्णय वय्कलं यानादीगु दु। तर हौजसनजुं चीन-सँय् भाषाखलःया कचा व उप-कचा गथे वर्गीकरण याय्गु खः थ्व खँ विशेष व्याख्या याना मदी।

ग्रीयरसनजुया (सन् १९०९ : अङ्क ३, भाग १) सम्पादनय् प्रकाशन जूगु स्टेन कनो व अगष्ट कनरेडीजुपिनिगु अनुसन्धान कथं नेपालभाषायात गुरूङ, तामाङ, सुनवार व मगर असार्वनामिक (non-pronominalized) हिमाली पुचलय् थ्याकातःगु दु। थ्व वर्गीकरण (फिगर १ स्वयादिसँ) अनुसार नेवाःभाय् पहरीनाप घनिष्ट सम्वन्ध वयमातःगु दु। लिस्सँ थ्व वर्गीकरण जूगु इलय् नेपालभाषा छगू चीन-सँय् भाषाखलःया अंग खः धकाः सकसिनं माने याय् धुंकूगु जुल।

शेफरजुं (१९५५) चीन-सँय् खलःया बोडीक भागय् 'नेवारीस' पुचःया दुने नेपालभाषा व पहरी निगुलिं भाय्यात थाय् बियातःगु दु। लिपा (सन् १९६६ सालय्) शेफरजुं 'नेवारीस' पुचःयात निश्चित विभाजन याना मदी ("बोडीक अथवा बर्मिक कचाया पुचः जुइफु, तर बारिकया अवश्य मखु")। थ्व अनिश्चितता शेफरजुया ह्लापायागु नेपालभाषा व चीन-सँय् खलः विषयया च्वसु ("Newari and Sino-Tibetian" 1952) नाप सम्वन्ध दय्फु। उकी वय्कलं थ्व खँ क्वःछिना दीगु दु कि, "the loss of nearly all traces of (archaic Tibeto-Bruman) prefixes and of many final consonants connects Newari with the languages of the north (Tibet) and of the east (Burman and the Indo-Burmese frontier) rather than

with the Tibeto-Burmic languages of Assam" (p. 93) "पुलांगु सँय्-बर्मा खलःया उपसर्ग व खँग्वःया लिउ बाग्राखः लोप जुयावंगु कारणं यानाः नेपालभाषाया सम्बन्ध ग्रासाम बर्मा कचा नाप स्वयाः उत्तर (तिब्बत) व पूर्वी (बर्मा व पूर्वी सिमाना) नाप खनेदु" (पौ ९३)। शेफरजुया वर्गीकरण (फिगर २ स्वयादिसँ) कथं नेवाः भाय्यात मेगु बोडोस व हिमालीस पुचःया भाय् फुकं लिसे तापाक्क तया दिल।

सि. एफ्. भोगलिन व एफ्. एम. भोगलिनजुपिसं (सन् १९६४/६५) नेपालभाषा व पहरी भाय्यात चीन-सँय्या ग्याल्ङ-मिश्मी खलः दुने गुरुङ व तामाङनाप असार्वनामिक पुचलय् थ्याकादीगु दु। वय्कःपिनिगु वर्गीकरण कथं भाषा विभाजनया मूल आधार भौगोलिक खनेदु, गथेकि निगू भाय्या भिन्नता भौगोलिक अन्तर नाप घनिष्ट सम्बन्ध दइ च्वनी। वय्कःपिनिगु धापूकथं "The family tree model is more appropriate for the different language families in the Sino-Tibetan phylum than for the phylum itself... We avoid the controversy by giving exclusive attention to the languages spoken in each of the constituent language families" (6 : 3, pp. 8-9)

"भाय्खलः सिमाया संरचना चीन-सँय् खलःया विभिन्न कचायात जक ल्वः, मूल भाय्खलःयात मल्वः जिमिसं छगू-छगू कचाया थौंकन्हय् नवाइगु भाय्यात विशेष ध्यान बियाः विवादास्पद खँ अलग तयाच्वना" (अङ्क ६ : नं. ३, पौ ८-९)।

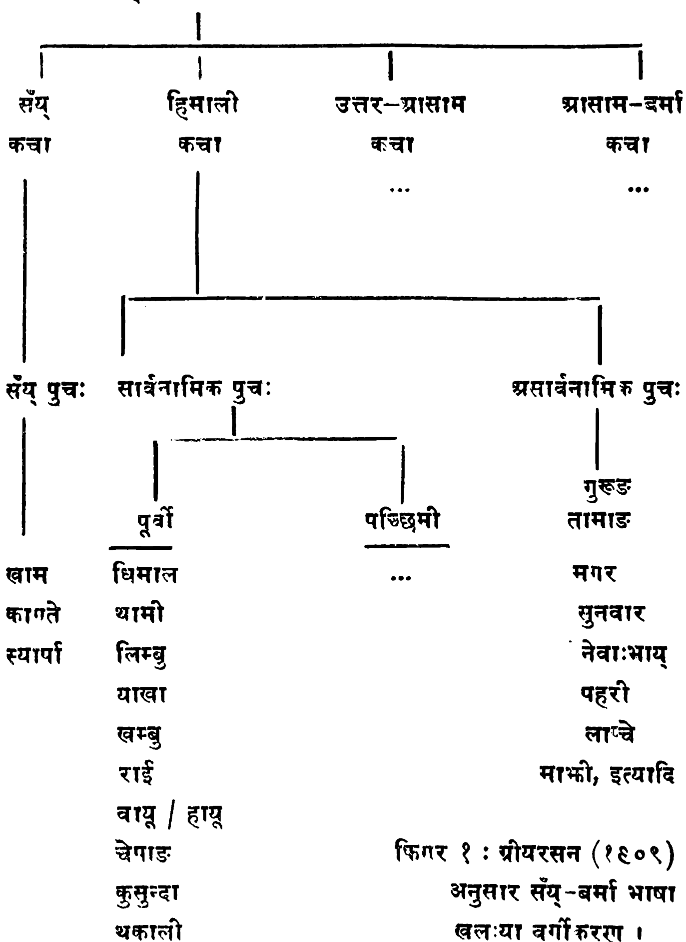
भोगलिन व भोगलिनजुपिनिगु प्रस्तावित विभाजन थुकथं क्यने ज्यू :— (फिगर ३ स्वयादिसँ।)

ग्लोभरजु (१९७०) स्वीगू सँय्-बर्मा भाय्या सगोत्रीय (coguate grouping) पुचःया विभाजन यानादीगु तथ्याङ्क कथं शेफरजु

नेपालभाषायात हिमालीस भाय् पुचलय् दुथ्याका दीगु विभाजन नाप मिले जू बः । ग्लोभरजु भाय् खलःया वर्गीकरण अर्थ व ध्वनिया सगोत्री प्रतिशत खनेदुगु आधारय् याना दीगु खः । ग्लोभरजुया वर्गीकरण सिमाय् (फिगर ४ स्वयादिसँ) सम्भावित सगोत्री प्रतिशत व निगू उप-विभाजन अथवा भाय् पुचः बायावंगु मिति क्यनातःगु दु । थ्व वर्गीकरण व तथ्यांक कथं मेगु भाय्नाप स्वयाः नेपालभाषाया चेपाङ् भाय्नाप २८ प्रतिशत खँग्वः स्वापु दु धैगु प्रमाणित जू वः ।

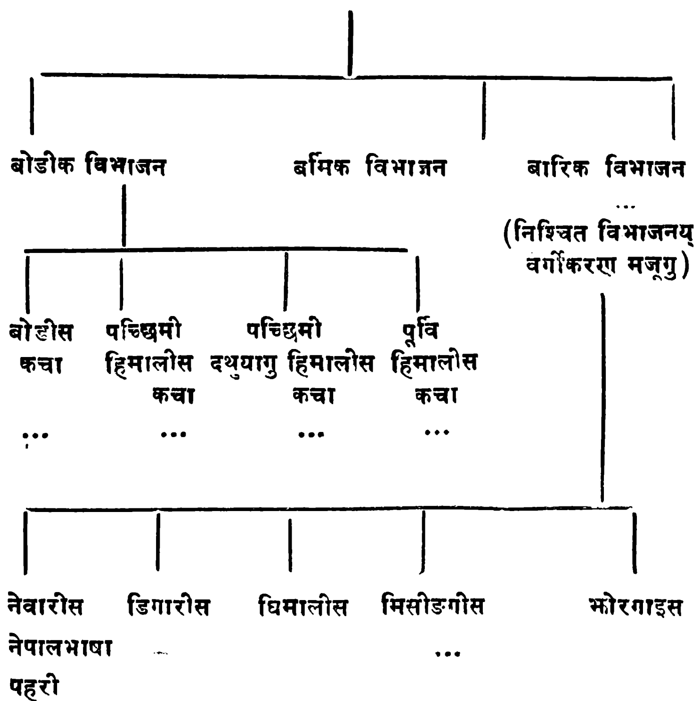
शेफर व ग्लोभरजुपिनिगु भाषा पुचः विभाजन बेनेदिक्तजुया (१९७२) वर्गीकरणनाप दाना स्वय्ज्यू । बेनेदिक्त व शेफरजुपिनिगु दृष्टिकोण आपाः मिले जूगु खनेदुसां बेनेदिक्तजु बाया वनीगु मूल आधार मेखतं क्यना दीगु दु । बेनेदिक्तजु विशेष यानाः ध्वनि समानताया आधारय् ह्ययगू मूल सय्-बर्मा खलःया भाय् पुचः गुकथं बायाच्वन धैगु दसि ब्वयादीगु दु । वय्कःया सिद्धान्त अनुसार नेवाः भाय् किराती मूल नाप स्वापु दुगु खय्फु, तर आः गाक्क बायावने धुंकल । थ्व वर्गीकरण कथं (फिगर ५ स्वादिसँ) सय्-मूलया बोडीस पुचः व किराती भाय् पुचः दथुइ छु सम्बन्ध सीदु, तर किराती नाप नेवाःभाय्या सम्बन्ध उलि स्पष्ट खनेमदु ।

च्वय् सर्वेक्षण यानागु वर्गीकरण ज्या कथं नेवाःभाय्यात गन थाय् बीगु विषयलय् आपालं समस्या व अनिश्चित जुयाच्वंगु खनेदु । थुकिया मूलकारण *Linguistic Survey of India* सफुती उल्लेख यानातःगु कथं भाषा विद्पिसं नेपालभाषायात सय्-बर्माभाय् ल्हाइपिनिगु उत्प्रवासनया लँपु (migration pattern) नाप सम्बन्ध क्यने मफुगुलिं जुइफु । थ्वे बाहेक, सय्भाय् पुचः व मुक्क सार्वनामिक हिमाली भाषा पुचः नाप नेवाःभाय् प्राचीन कालं निसें बायावंगु सीदु । थुकियानाः थौं कह्लय्यागु नेवाः भाय्या पुलांगु रूप अथवा मूल हा छु खः धैगु खँ प्रमाणित याय्त थाकु । भीसं निष्पक्ष कथं धाय्गु खःसा नेवाः भाय् छगू ल्वाकज्याःगु जाती व भाषाया प्रभावं विकास जूगु भाय् खः, उकिं थ्व भाय्यात स्पष्ट वर्गीकरण याय्त थाकुइगु स्वाभाविक हे जुल । ◯

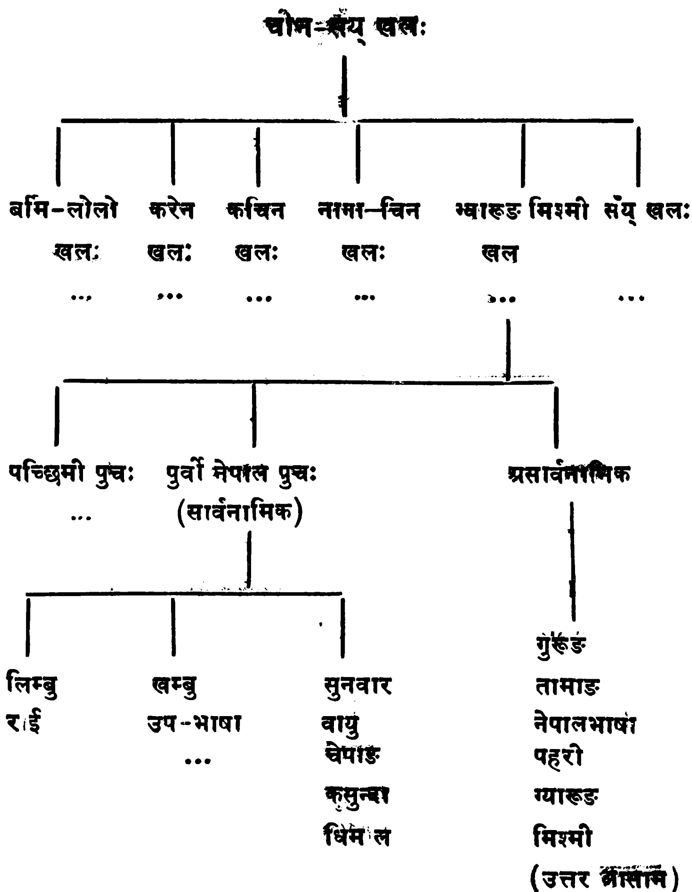

फिगर १ : ग्रीयरसन (१९०९) अनुसार सँय्-बर्मा भाषा खलःया वर्गीकरण ।

चीन-सँय्भाषा खलः

फिगर २ : शेफर (१९६६) कथं
चीन–सँय् भाषा खलःया विभाजन ।

फिगर ३ : भोगलिन व भोगलिन (१९६४/६५) अनुसार चीन-सँय्या कचा व विशेष यानाः ग्यारूङ-मिश्मी उप-खलःया विभाजन ।

चीन-सँय् भाय् खलः

बोडीक विभाजन
१३% ई. पू. ५०००

बोडीक उप-विभाजन
१९% ई. पू. ३२००

बोडीस कचा

गुरूङ पुचः
६१% ई. सं. ३५०

गुरूङ
तामाङ
थकाली
मनाङ्ग

बोडीस पुचः
३९% ई पू. १५००

काइके

दथुया बोडीस
उप-पुचः
५१% ई. पू. २००

सँय्
स्यार्पा

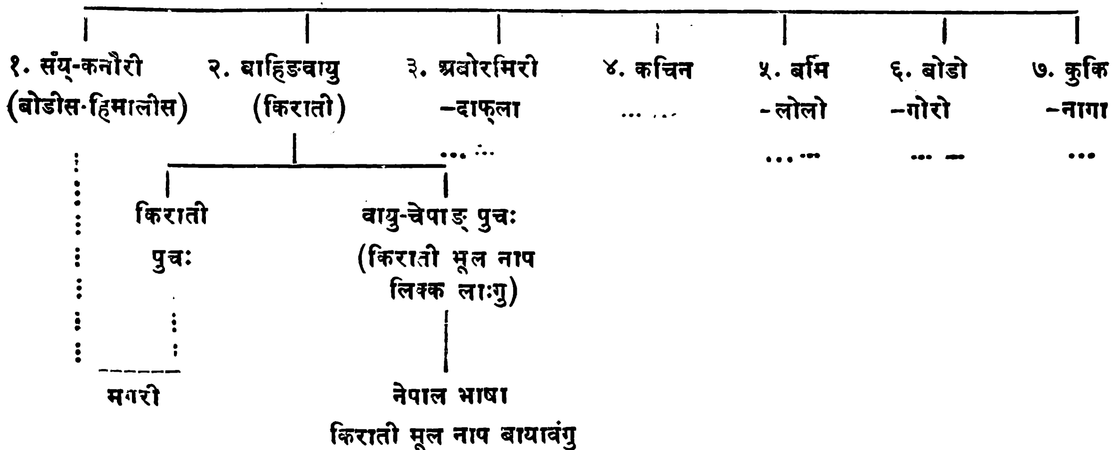
पच्छिमी हिमालीस कचा
२८% ई. पू. २२००

चेपाङ
नेपालभाषा

पूर्वी हिमालीस उप-विभाजन
(थुकी निगू-प्यंगू भाय् पुचः दुथ्याः)

सुनवार

फिगर ४ : ग्लोभर (१९७०) कथं चीन-सँय् भाय खलः नाप नेवाः भाय्या सम्बन्ध ।

फिगर ५ : बेनेदिक्त (१९७२) या आधारय् विशेष यानाः बोडीस–हिमालीस व किराती भाषा पुचः क्यनातःगु सँयु्–बर्मा खलःया विभाजन ।

लिधँसा

Benedict, Paul K. 1972	**Sino-Tibetan, A Conspectus**. Cambridge: Cambridge University Press.
Bendix, Edward H. 1974	"Indo-Aryan and Tibeto-Burman contact as seen threngh Nepali & Newari verb teuhses."**International Journal of Dravidian Linguistics**, Vol 3:1, 42-59.
Courady, Angust 1891	"Das Newari: Grammatikund Sprachproben." **Z D M G** 45, 1-35.
1893	"Ein Sanskrit-Newari Worterbuch, aus dem Nachlasse Hinayeff's nerausgegenbeu." **Z D M G** 47, 539.573.
Chatterjee, Suniti K. 1950	**Kirata-jana-kriti: the Indo-Mongoloids: Their Contributions to the History and Culture of India.** Calcutta: The Royal Asiatic Society.

Freidman, Lindsay, Austen Hale 1975 — T. R. kansakar, J.Tuladhar and "On the variants of Newari Vowels" (typescript).

Greirson, G. A. (Ed.) 1909 — **Linguistic Survey of India**, Vol. III Part 1, 214-226, 255-271

Glover, Warren W. 1970 — "Cognate counts via the Swadesh list some Tibeto Burman languages of Nepal." **Occasional Papers of the Wolfenden Society** 3, Part II, 23-130.

Hadgson, Brian H. 1828 — "Notices of the Languages, literature and religein of the Bauddhas of Nepal and Bhot." **Asiatick Researches** 16, 409-449.

1847 — "On the oborigiues of the sub-Himalayas." **Journal of the Asiatic Society of Bengal** 16, 1235-1244.

1874/reprint 1972. "Essays on the Languages, Literature and Religein of Nepal and Tibet." Delhi: Manjusri, 3-8.

Hale, Margrit and Austin Hale. 1969 — **Newari Phonemic Summary.** Kirtipur: Summer Institute of Linguistics (SIL)

Hale, Austin and Margrit Hale. "Newari Concordance." University of oklohoma. Unpublished.

Hale, Austin. 1970 a. "Newari Higher Levels." **Occasional Papers of the Wolfenden Society**, Vol 3: 1, 158-69.

1970 b. "Newari Segmental Synopsis." Ibid. 300-327.

1970 c. "Newari Texts" O P W S, Vol. 3: 4, 131-281.

Hale, Austin and Thakurlal Manandhar. "Case and Role in Newari." **Nepal Studies in Linguistics-I**, 39-54.

Hale Austin. 1973 "On the form of verbal bases in Newari." In B. Kachru, et. al (Eds). **Issues in Linguistics**, 279-299, Urbana University of Illinois Press.

Hale, Austin and Iswaranand Shresthacharya. 1973 "Is Newari a Classifier Language ?" **Contributions of Nepalese Studies** Vol I: 1, 1-21.

Hale, Austin and David Watters. 1973 "Survey of Clause Patterns." **Clause, Sentence and Discourse Patterns in selected languages of Nepal**, Vol II, 125-249. Kathmandu, SIL.

Hale, Austin 1980 "Person Markers : finite Conjunct and Disjunct Verb Forms in Newari". **Papers in South-**

East Asian Linguistics 7, 95–106. The Australian National University.

Hashimoto, Mantaro J. 1977 — **The Newari Language : A Classified Lexicon of its Bhadgaon dialect.** Monumenta Serindica No. 2, Tokyo : Institute for the study Languages and Cultures of Asia and Africa.

Jorgenson, Hans. 1921 — "Ein Beitrag zur Kenutuis des Nevari" **ZOMG** 75, 213–236.

1928 — "Versuch eines Worter buches der Newari-Sprache." **Acta Orientalia** 6, 26–92

1936 a. — "Linguistic remarks on the Verb in Newari." **Acta Oreintalia** 14, Part 4, 280–285.

1936 b. — **A Dictionary of the Classical Newari.** Copenhagen ; Munksgaard.

1941 — **A Grammar of the Classical Newari.** Copenhagen : Munksgaard.

Joshi, Panna Prasad, 1956 — **Nepal Bhasa Sabdakosh** Kathmandu. (Newari-Nepali Dictionary)

Kirkpatrick, William. 1811/reprint 1969 — **An Account of the Kingdom of Nepaul.** New Delhi : Manjusri, 221–282.

Kolver, Ulrike.
1976 **Satztypen and Verbsubkategorisierung der Newari.** Munchen : Wilchem Fink Verlag.

Kolver, Bernhard and Ulrike Kolver.
1975 "On Newari Noun inflection." Wiesbaden : **Kommissionsverlag Otto Harrasswitz**, pp. 87–117.

Kolver, Ulrike and Bernhard Kolver. "Classical
1978 Newari Verb Morphology" **Zentraasiatischie Studien**, 12 : 273–316.

Kolver, Ulrike. "Nominalization and lexicalization in
1977 Modern Newari" Kolu ; Institut fur Sprachwissenschaft.

1978 "On Newari Noun phrases" H. Seiler (Ed) **Language Universals**, 277–300. Tubingen :Verlag.

Kansakar, Tej R.
1977 "Rhythm and Intonation in Collognial Newari." **Contributions to Nepalese Studies**, Vol. 4 : 1 1–14.

1979 **A Generative Phonology of Kathmandu Newari.** Unpublished Doctoral Dissertation, Tribhuvan University.

1980 "The Treatment of Glides in Newari Phonology." **Nepalese Linguistics**, Vol. I:1,9–16

1981 a — "Morpho-phonemics of the Newari Verb." **Nepalese Linguistics 2**

1981 b — "Phonological Rules and Syllable Structure in Newari." A Paper presented at the Second Annual Conference of the Linguistic Society of Nepal, Nov. 26-27, 1981.

Modi, Bharati V. 1967 — "The Phonemes of Newari." **Journal of the Maharaja Sayajirao University of Baroda,** 16 : 1, 103-134.

Malla, Kamal P. 1973 — "Language" in **Nepal in Perspective** Edited by Pashupati Shumshere J. B. Rana and Kamal P. Malla. Kathmandu : CEDA, 101-118.

Malla, Kamal P. 1980 — "Amrit Anand's Grammar, A.D. 1831." **Nepalese Linguistics,** Vol: I :1, 41-49:

Malla, Kamal P. 1981 — "Linguistic Archaeology of the Nepal Valley : A Preliminary report," **Kailash,** VIII: 1-2, 5-23.

Regmi, D. R. 1960 — **Ancient Nepal.** Calcutta : Mukhopadhyaya. Third Edition, 1969.

Shafer, Robert 1952 — "Newari and Sino-Tibetan" **Studia Linguistica** 6, 92-109,

1955 "Classification of the Sino-Tibetan Languages." **Word 11**, 94-111.

1966-67 **Introduction to Sino-Tibetan.** Part I Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Shresthacharya, Iswaranand, J. N. Maskey and Austin Hale
1971 **Conversational Newari** Kathmandu: SIL.

Shresthacharya, Iswaranand and Austin Hale "Towards a revision of Hale's Roman Newari Orthography". Kathmandu: SIL.
1972

Shresthacharya, Iswaranand. "Some types of reduplication in the Newari verb phrase." **Contributions to Nepalese Studies** 3:1,117-127.
1976

Voegelin, C. F. and F. M. Voegelin. "Languages of the World; Sino-Tibetan." **Anthropological Linguistics, 6:3,7:3-6.**
1964/75

Wright, Daniel. **History of Nepal** Kathmandu: Nepal Antiquated Book Publishers, 300-305.
1877/reprint 1972.

मल्ल, कमलप्रकाश - "क्षीगु भाय् गुलि पुलां ? दसि व तर्क" नेपालभाषा पत्रिका (तपंपौ), पौ २६-४६ ।
वि. सं. २०२८

मल्ल, कमलप्रकाश - "नेपाल खँग्व:या ब्युत्पति : ल्पुलु", नेपालभाषा पत्रिका (रजत जयन्ती, तपंपौ), पौ २-१३
ने. सं. ११००

मल्ल, कमलप्रकाश - (अनु. ठाकुरलाल मानन्धर)-"नेपा: गा:या भाषा-

ने. सं. १०६४ बिज्ञानकथं पुरातत्व विवेचना", नेपालभाषा पत्रिका (तपंगो) पौ २६–३४

सागर, पुष्परत्न – नेपालभाषा शब्दकोश काठमाडौं (नेपालभाषा – ई १९५६ नेपाली डिक्सनरी)

शाक्य, हेमराज – नेपाल लिपि संग्रह
ने. सं. १०७३ काठमाडौं : मानदास सुगतदास ।
वि. सं. २०३० नेपाल लिपि प्रकाश काठमाडौं : प्रज्ञा प्रतिष्ठान

तमोट, काशीनाथ – "नेपालभाषाय् स्तरीयकरणया समस्या छगू
ने. सं. १०९४ सर्वेक्षण"
यल : कुलां ४ : ५, पौ ६६–१०६
ने. सं. १०९७ "ने. सं. २९३ या छगू अभिलेख" नेपाल २० : २, ३१–३४, नेपालभाषा परिषद् ।
ने. सं. १०९७ पाठ्य संस्कृत-नेपालभाषा खँग्वः धुकूचा। ये : नेपालभाषा लिधँसा सफूचा पिथना गुथि ।
ने. सं. १०९९ "नेपालभाषा वास्तुकला – खँग्वः पुचः" ये : जः ६, पौ १५६–१६२
ने. सं. ११०० "नेपालभाषा खँग्वः-धुकुती ग्वःआखःया न्ह्यथना' किपू : गं १, १४४–१५३
ने. सं. ११०१ "लिच्छवि अभिलेखया संस्कृत मखुगु–खँग्वःया ल्याःचाः"
यल : खेलुइताः २ : २, १३१–१३६
ने. सं. ११०१ स्तरीय नेपालभाषाया नियमावली ।
ये : देगः म्हिचा सफू ।

बज्राचार्य, धनवज्र – लिच्छविकालका अभिलेख । काठमाडौं : नेपाल र
वि. सं. २०१० एशियाली अध्ययन संस्थान ।

कंसाकार, हितकरवीर सिंह – पौभाः
ने. सं. १०८८ कान्तिपुर : ह्लसला प्रकाशन ।

माली, इन्द्र – झीगु भाय् झीगु खँग्वः
ने. सं. १०९८ पोखरा : मांभाय् पुचः
ने. सं. १०९९ दोलखा भाषिका व छुं । ये : चीभाः प्रकाशन ।

शर्मा, रमापतिराज– नेपालभाषाया बँ, नेपालभाषा न
ने. सं. १०९९ च्वसापासा ।

नेपालभाषा हितैषीया थी थी कवलय् छह्म डा॰ तेजरत्न कंसाकार खः । वय्कलं अंग्रेजी भासाय् हिलातःगु धूस्वां सायमिया 'गंकी' चित्तधर 'हृदय'या बाखं भाोगु न्ह्यःने दु । आः वय्कःया थ्व कृति 'नेपालभाषा व भाषा विज्ञान' पूर्ण व्यक्तित्वया आंशिक प्रकाशन खः ।

भाषा विज्ञान अध्ययनं भाषाया थी थी अङ्ग व स्वरूपया निरूपण, तुलना, विकास व मेमेगु भाषामा प्रभाव आदि क्यना बी । थ्व ज्याय् गुलि सैद्धान्तिक बल्लाई, छुं छगू भाषाया आधार कयाः क्वातुक्क अध्ययन विश्लेषण गुलि न्ह्याइपुक जुइ, उलि हे थिसिमिसि लानाः स्वय् जी । थथे न्ह्यागु भाषाया अध्ययन जूसां—वस्तुनः व भाषा अध्ययनय् छपलाः न्ह्यज्याइ । थुगुकथं थज्यागु गहनतम विषयस सीमित पक्ष—वर्ण विज्ञान व भाषा विज्ञान (नेपालभाषाय्) बरू स्यल्लाक पूरा वैज्ञानिक कथं आक्षेप, आक्रोस, पूर्वाग्रह व समर्पणवादी मजुसे पलाःतयाः डा॰ तेजरत्न कंसाकारजुं थःगु तिव्र अध्ययन नेपालभाषाय् छचलादीगु लँपुनं जुया च्वंगु ताया ।

ने. सं. ११०२
अडयापुन्हि

देगः ह्मिवा सफू

छाकु : चाँमुन्द्रा प्रेस, यतखा, ये॑ ।